

РАЗГОВОР СА ДР МИЛУТИНОМ ЂУРИЧИЋЕМ*

Да ли је по Вашем мишљењу, у довољној мери изучена историја Албанаца, с обзиром на то да је за изучавање обичаја једног народа појребно познавати његову историју?

Изучавање историје Албанаца, чини ми се, на погрешном је путу. Ту постоје три теорије. Једна, да су Албанци Илири, која је производ сепаратистичког схватања и потиче од речи i-liri (слободан), што је тумачено као слободан од закона. То је веома чудно схватање слободе. Слободан од државних закона, то је модернизовано нарочито у новој Југославији, јер се то и хтело: бити слободан од свих закона. Такво је схватање почело да преовлађује, било је прихваћено и у модерној науци у Приштини. Друга теорија гласи да су Албанци кавкаског порекла. То је руска теорија која има извесне политичке претензије и није озбиљно аргументована. Треће мишљење јесте да су Албанци мешавина Срба, Влаха и неких старих арбанашких племена, и то мишљење је делимично тачно, али после проучавања, није заступљено у науци у новој Југославији пошто је преовладала теорија Илира. Требало је, по мом мишљењу, проучавати свако арбанашко племе посебно, да се види која су српска племена поарбанашена, која су црногорска поарбанашена, која влашка, а која су чисто арбанашка племена. То је требало проучавати са свих аспеката, али то није рађено и остало је да се ради. Постоји још једна теорија о којој се најмање говори, а по којој су Албанци, стара арбанашка племена, још у старо доба протерани из северне Палестине у старо Средоземље, па су отуда дошли на Балкан. Ова теорија се не разрађује из мени непознатих разлога, а вероватно да Јевреји нису хтели да стварају анимозитет према Албанцима ако су они протерали Албанце из Палестине.

* Уз прилоге адвоката др М. Р. Ђуричића објављујемо и разговор који је, 22. априла 1993. године, са аутором водила др Слађана Ђурић, предавач на Филозофском факултету у Приштини.

По мом мишљењу, изучавање историје Албанаца треба водити на стари, предратни начин, проучавањем сваког племена посебно. Онда би се дошло до сазнања о поарбанашеним Србима, о поарбанашеним Власима, о поарбанашеним Кучима. Ја сад овде не бих то... нисам то ни разрађивао, нисам имао времена тиме да се бавим, али у том правцу треба да теку истраживања, а тек после тога да се сумира један историјат Албанаца, а не да се прихвата готово мишљење из Тиране да су Албанци – Илири. То би био мој одговор.

Шта је са свећу Албанаца о племенској припадности? На који начин у савременим условима функционишу институције фиса, рода, брајсџива?

Ја мислим да је то интелигенција превише акцентовала. Сваки Албанац из села, са којим сам ја разговарао, могао ми је показати свог чукундеду католика. И та промена, верска, племенска, национална (јер је много поарбанашених Срба), није код њих развијала националну свест. Тек је интелигенција у послератном периоду настојала да код њих развије хомогеност и националну свест. И то је ишло поступно, тако да је у доба националистичке еуфорије после 1966. године то букнуло и ојачало племенски живот уместо националне свести и племенске обичаје уместо покорности држави. Тако да то није еволуирало ка напретку него се враћало уназад, у оквиру племенског живота који подразумева непоштовање државе, закона, враћајући и Албанце на турско време, на пушку и кече (алб. – народна капа). Они нису осећали обавезу према држави, ни у погледу плаћања пореза, ни у погледу комуналија, они су само узимали оно што им држава даје, а нису били спремни ништа да дају држави. Нарочито тај сеоски елемент. А и град је пун сеоског елемента. Неки градови на Косову настали су у вези са крвном осветом, нпр. Ђаковица. Требало би проучавати зашто Ђаковица носи у свом називу реч *џак – крв*. Ја сам у искуству имао много случајева да дужници крви приликом измирења продају имање и беже у Ђаковицу. Тако се тамо сливало много тих дужника крви. А и сам етимолошки назив *Ђакова* требало би проучити да се види колико то везе има са крвном осветом, са дуговима крви. Знате да је Ђаковица настала доста касно у средњем веку. Међутим, та ствар је за мене недокучива, непроверена, да бих ја могао категорично нешто да тврдим, али јесте проблем који се може истраживати. Многи градови на Косову и Метохији пуни су тих бегунаца од крвних завада. Направи дуг крви у селу, па бежи у град. Чак се поставља и питање настанка тих градова, да ли су они настали из економске потребе или као скупљање бегунаца од крвне освете. То је социолошко питање које заслужује један нови приступ.

Дакле, сви покушаји исфорсираних националних хомогенизација не успевају да разбију ситаре обичаје као главни механизам за регулацију односа?

Конзервативни обичаји увек преживљавају и надживљују нове односе у друштву. И ти обичаји, тај страх од крвне освете, та вечита тежња за заштитом, та тежња да се стекне и осигура приватна својина, јер она код њих никада није била сигурна, то њих увек враћа на полазне позиције. Они имају своје обичајно право, они имају тежњу за приватном својином и у селима и у градовима, за тим да се приватна својина стабилизује, они имају крвну освету, а немају осећај довољне заштите један од другог, и то је оно што њих враћа уназад упркос настојањима албанске интелигенције да им да национални колорит. То је моје мишљење.

Које промене доживљава албанска породица?

Арбанашка породица је знатно еволуирала под утицајем писмености. Онај конзорцијум се смањео, породична задруга се смањила. Још има великих породичних задруга у селима, али у градовима нема. Онда, под утицајем нових економских прилика, смањен је број чланова породице, али је остао траг патријархалне породице, нарочито у селу, па и у граду. Тако да постоји шеф породице – господар куће који је господар патријархалног робља и који приликом крвне освете може изложити погибији свога члана домаћинства, а у случајевима непоштовања бесе може га чак и убити. Ти обичаји још нису нестали, на селу још постоји домаћица иако је тих жена у кући мање него што је било раније, јер су се породице исцелале под утицајем модерне економије и под утицајем просвете. Мада још увек се дешава да професор или лекар донесе првога плату и даје домаћину, а овај му после даје џепарац. Тако се и дешава да само домаћин купује све ствари за породицу, да он представља породицу, склапа уговоре, млади слушају. Та њихова патријархална породица отприлике је слична нашој српској патријархалној породици из XIX века.

Да ли у сируктури и стилу живота албанске породице преба изражени главне генераторе иако високе конфликтности?

Врло се погрешно мисли да се код Албанаца за најмању ствар убија. Албанци се не убијају ни због међа, ни због земље. Основни разлог због којег се убијају јесте сирах од подметања наследника, то је тзв. образ – они се убијају због жена, због прелубе. Ако се нешто на суду представи као свађа око гомиле прућа, око песка у води, око међе, знајте да је то само изговор, да је у питању блуд. Не убијају они ни због псовке, ни због ситне свађе. На псовку

одговарају псовком. Имају своје обичајне судове, па те спорове, земљишне, грађанскоправне итд., износе тамо, а судови пресуђују. Није то народ који убија због ситних лоповлука. То је народ који зна римско право. Они римско право уче у својим *одама*, у својим зборницама, одмалена. Они сви знају два права: државно и обичајно право. Ако нешто не знају, питају адвоката или старе *илећнаре* питају какав је то обичај, па га онда примењују.

Велико је питање да ли је старо право које примењују Албанци било мање ефикасно од права које примењује савремена држава. Јер кад Албанац у спору именује *дорзона* (јемца), тај дорзон *по цену живоџа*, њему одговара и за чување уговора и за извршење. А њему државни суд кад суди и досуђује нешто – ако добије, добије; ако не, неће добити. Да ли ће извршења бити или неће, то је у држави одвојена власт од судеће. И он се радије приклања обичајима који му дају већу гаранцију да ће оно што је погођено бити и извршено, него државном праву које му не гарантује да ће оно што је пресуђено и добити.

Како сџоје сџвари са обавезом освећивања у кући и са одељеним рођацима?

Албанци кад се деле (како се деле о томе сам писао), прво се сагради кућа, па онај ко се дели иде у ту кућу. Ту се обично дели онај први на кога се сумња да не пази добро своју жену од мушкараца у кући, од својих. Па да у кући не би дошло до крви око тога, он се дели, па нека чува своју жену у својој кући. Онда, обавеза освете иде од ближега ка даљем. Они који су најближи, док су у заједници, дужни су да се освете: син – оца; брат – брата. А због тога што крвна освета обично следи због сексуалне делинквенције, онај који се оделио није дужан да освећује онога који је остао у кућној заједници. Због земље никад нема крвне освете. Обично су у питању сексуални разлози. Сваки има своју жену и њу пази и од своје браће. Он има свој *ћилер* – собу. Жене имају заједничку *ћиникију* – просторију за жене. Њих тамо чува *бачица*, ноћу сваки мушкарац чува своју жену, а бачица спава са поодраслим девојкама.

Ако нема мушкс главе да свети оца, онда се свети ћерка. Ако нема ни ћерке, онда ће брат иако је одељен, па онда рођак, итд. Мада је врло редак случај да даљи рођаци врше освету. Ако нема ко други, унук од ћерке (унук по млеку) дужан је да освети деду и ујака. Али и то се ретко дешава. И то је изобичајено. Све је сведено на најмању меру. Није крвна освета баш оно што је била у своје време. Много је мања зато што се свела на подметање наследника, све се на то свело.

Да ли је породица која се одели поједино аутономна?

Кад се они оделе, сваки постаје господар куће. Нису они аутономни уколико им остају заједнички пашњаци, водопоје, сахране (обичаји да један другоме уступа кућу ради сахрана). Затим, остаје им заједничка солидарност у нападу и одбоју у односу према иноплеменцима. Али су економски потпуно самостални, самостални у чувању жена, и та кућа која се одвојила чини засебну целину – има свога господара и аутономна је онолико колико то може бити у братственичко-племенском склопу. Она је ограничена обичајима, *кувендама* (брат. скупштине), братственичким везама.

Стари домаћин може карати, може упозорити, може упутити, бити саветован, али је свака одељена породица самостална са својим господаром куће.

Ви ишцетите о окамењености правних обичаја Албанаца. Који су разлози те окамењености? Заиста су пројали сви историјски утицаји (Византија, држава Немањића, турска управа)?

Историјских утицаја било је делимично. Пре свега, мора се знати да је Византија, преко цркве, у албански варварски живот уводила старе правне обичаје из Библије – кануне. Кануни су централни део литургије или мисе и црква их је, са албанском властелом, уводила као правила понашања, по којима ће се сузбијати убиства и крвне освете. То су забране пљачке, грабежи, правила да се не просе испрошене девојке, да се не подмећу наследници, итд. Немањићка држава је била кратког века и она је у арбанашко друштво унела правосуђе. Ту имате Оду у Јунику (Ибрахим Хоџа), она је установљена још за време Немањића. Потиче од попа Јована и других који су се поарбанашили за време Турака, исламизовали и задржали привилегију да Албанцима и на Косову и у Албанији суде по обичајима. Па су ту и Даниловићи из околине Дечана, који су судили по обичајима. Та суђења су слична суђењима из доба *Законика* цара Стефана Душана из XIV века. То су те арбанашке пороте и *плећније*.

Па турска управа! Она је задржала такво стање, она је дала аутономију: понашајте се како вам црква каже, а судите како вам суде плећнари (то су била брдска племена), само поштујте турску власт. Тако је Турска дала извесну аутономију да се обичаји поштују.

Утицаји да се отклони то арбанашко обичајно право пропадају, не успевају због тога, како сам већ рекао, што није везана извршна и конститутивна власт. Одлука и извршење нису међусобно повезани, тако да је у извршавању неке приватноправне одлуке већи гарант дорзон (јемац) него државни суд и управа.

Кад се говори о окамењености албанских правних обичаја, мора се споменути и положај албанских жена. Жене су предмет куповине и продаје и најчешћи разлог за крвну освету. Оне нису могле имати својину јер, ако би имале својину – разорила би се патријархална породица. Жене би ишле куд која, настала би још већа крвна освета. Зато увек морамо поставити питање шта би било ако би оне у тим условима имале својину коју немају. Зашто су се оне морале плаћати. Да би муж чувао жену, да је не би истеривао, он је плаћао пола крви. Пола крви је остајало код њеног оца, за случај да је муж отера као странкињу, да би она имала где да живи (код свог оца). Такав је патријархални живот. Није било савремених институција, социјалног обезбеђења, налога за издржавање. А и кад их званично има, питање је колико могу да функционишу.

Поменућу и кућни притвор, сачуван као једно правило понашања у случају крвне освете. То није само страх да ће бити убијени, то је и одавање части ономе коме се дугује крв – признавање надмоћи и права да тај убије и позивање да се изађе на редовни правни пут, како би се спор мирним путем регулисао.

Како бисте означили степен религиозности код Албанаца? Колико су ислам и шеријат имали утицаја на формирање и модификацију албанских животињих навика, особина, норми понашања?

Што се тиче степена религиозности код Албанаца, он је доста низак, због тога што су они мењали религију. Сви су, било са православља или католичанства, прешли на ислам. Религиозност Албанаца католика је на много вишем нивоу.

Шеријат је имао утицаја на модификацију животних прилика у градовима. Правила понашања у градовима, још у турско време, а и у предратној Југославији, била су нормирана шеријатом (жена је добила право да наследи изврстан део својине и да стиче својину, што је много напредније од албанских родовских обичаја). Смишљен је зар (фереца) и омогућено је кретање жене са заром. Она је сад могла да се шета, да се вози, да посећује на бајрамске празнике, да излази на гробља. По шеријату, њен положај је измењен. Ја не познајем довољно шеријатско право, тако да би то било све. Постојали су шеријатски судови, хоће су упућивале на шеријат, али треба имати у виду да је највећи део Албанаца лажно исламизован у XVIII веку и почетком XIX века. Они су се код куће крстили, а представљали се као муслимани. Зато и има мало џамија по селима.

Зашто су појали и сви покушаји колективних умира крви на Космету (Дечане, Ругова)?

Знате зашто, зато што то нису били колективни умири крви. То су биле колективне бесе да неће бити убистава ни освета. Али

тим колективним бесама нису сузбијани сексуални преступи, па су се опет убијали. Они су се могли бесом обавезати да неће ово, да неће оно... то је све имало привремени карактер. А и даље су се убијали. Други је разлог убистава. У Ругови, у околини Дечана било је тих беса да неће сећи државне шуме, да неће... не знам шта. То су они под претњом колективне казне... Али су они и даље секли државне шуме, па су ови клали јагњад и телад онима који секу, и делили међу собом. То су биле колективне казне. Онда кад су велики политички притисци на Албанце, онда они поштују бесу да не врше освету. Тако, рецимо, кад је код нас 1945. године почео откуп жита и кад је почело прогањање ратних злочинаца – поштована је беса да неће бити освете све до 1955, када су се први побили Рапаји и Демаји у околини Будисаваца. Али онда је престао откуп жита, укинута сељачке задруге, престао државни притисак... и чим је престао државни притисак, беса се одмах погазила.

Мислиће ли да је позитивноправни третман крвне освете у нашем законодавству био адекватан?

Ја мислим да је грешка позитивноправног третмана крвне освете у томе што се крвна освета код Албанаца није схватила у самом корену. Корен крвне освете потиче од сексуалног преступа, за тај сексуални преступ се врши убиство под разним другим изговорима. Друго, грешило се и грешило се што се прво у току поступка не обавезује кривац да оштећеној страни плати накнаду штете. Јер кад би се кривац обавезивао у кривичном поступку, онда би економски притисак на криву страну био већи. Треће, грешило се што се не гони господар куће. Он увек зна да ће се извршити крвна освета. И, ако је пријави пре извршења, не треба га гонити. Ако пријављује после извршења и ако се његов момак после извршења пријави милицији и каже: „Ја сам извршио, тако и тако“ – то га је све научио господар куће: како да се брани, како ће побећи у милицију, како ће саучеснике, подстрекаче и помагаче заклонити од одговорности. Ако би се стегао господар куће, било би мање крвних освета. И увек, увек треба тражити сексуални деликт као повод за крвну освету. То је једно. Друго – господара куће као кривца. А овога извршиоца освете третирати само као посредног извршиоца кривичног дела кога је на то навукао господар куће.

То је, ја мислим, основна погрешка. И ту грешимо и до сада. И треба, истовремено, одмах обавезивати на плаћање штете.

Што се тиче казнене политике према крвној освети, не би се могло рећи да је она била неадекватна; она је била одговарајућа, кажњавало се примерено. У КПЗ домовима су добро третирани осуђени због крвне освете. Они су били послушни, дисциплинова-

ни, они су на то научени, они су излазили као добри момци. Ти извршиоци дела крвне освете нису ни узимани као кривци. Често ти људи нису ни убице, они су извршиоци туђе воље и ту нема шта да се ради.

Које би биле грешке судског поступка код крвне освете?

Постоји грешка што се не суди ништа што није везано за крвну освету. Не суди се ако нема убиства, ако нема погибије. То се суди, све друго се на Космету слабо суди. Ту би можда требало поставити питање да ли судство треба да буде ефикасније и у другим гранама правосуђа а не само код крвних деликата. Знам само једно: у свим земљишним, наследним споровима више треба веровати једној жени као тужиоцу него низу намештених сведока туженог мушкарца, који те сведоке чашћава, приводи, води по кафанама, потплаћује итд. Жена нема ту могућност да потплати. Истовремено, жена уводи и своју родбину у крв ако лажно сведочи. Уводи своју родбину у спорове са онима на чију штету сведочи.

Зашто су Албанци ангажовали адвокате који нису Албанци за своју одбрану ако знамо да не воле да се „неко други“ меша у „њихове ствари“?

Па они не воле да се ико меша у њихове ствари ради тога да се не сазна прави мотив закрвљености породица. Међутим, ако неки адвокат разуме њихове обичаје и не потцењује их – они му се радо обраћају за помоћ. Они обично бирају адвокате који су утицајнији код тренутне екипе судија. Тако да су до националне еуфорије радије ангажовали адвокате Србе и Црногорце. После националне еуфорије радије су ангажовали адвокате Албанце, зато што су сматрали да ће ови бити утицајнији код албанских судија, да ће их мало почастити ручковима, кафама, испровозати их мало, „убедити“.

Ко из породице ангажује адвоката?

Обично господар куће ангажује адвоката.

Колико су искрени са адвокатом?

То иде тако да они обиђу неколико адвоката, па питају једнога: „Како могу да успем у спору?“ Овај му каже: „Ако би имао још то и то, могао би.“ Онда они иду код другог адвоката, па му кажу да имају и оно што им је први адвокат рекао, а он каже: „Е, кад би још имао... успео би.“ Тако, кад са свим овим наводима које су научили од претходних адвоката, стигну до адвоката који каже „успећеш у спору“ – њега узимају у једној, рецимо, грађанској парници.

Не може се рећи да су у кривичној парници искрени, због тога што се они пред државним судом бране и нападају онако како ће се бранити и нападати пред обичајним судом. Ту после државног суђења скоро увек следи у кривичним стварима обичајно суђење. Па се ту окупи гомила оних људи који слушају шта ће се рећи пред државним судом да би се то упамтило и сачувало за обичајни суд. Међутим, адвокат мора да познаје њихове обичаје и да буде проницљив и види шта стоји иза те фасаде. Рецимо, мени кажу да је у питању гомила пружа, а ја знам да је друга страна вратила доведену девојку у род. Одмах је јасно да је ту у питању преступ са том девојком око чега су се завадиле те две куће и да они крију сексуални преступ. Крије и она, да јој се не узме као отежица то што је направила блуд; крије и друга страна, да се не би рекло да није сачувала девојку од блуди; крију и пријатељи. Сви крију блуд. Глуме суђење око песка, око пружа, око камења, око међа, а у ствари је друго. Чим је небитан повод за убиство, знајте да је сексуални повод у питању. Не може се, према томе, рећи да су они искрени са адвокатом. То чујете тек од некога са стране, који долази на та суђења. Кад човек поразговара са њиме, уз кафу, сазнаје прави мотив. Неће га ни овај рећи, ако га ви на то не наведете. Тек тада се упушта у разговор.

Да ли Албанци очекују да могу да пошкунује судске органе?

Што се тиче поткупљивања судских органа, корупција је врло велика код обичајног судства. Била је велика и за турског времена. Они очекују да се судски органи могу поткупити. А читав државни поступак схватају озбиљно само уколико је у питању казна. Све остало је другоразредно. Ако мора да лежи у затвору, онда је судски поступак озбиљан. Ако не мора – онда је све лако.

Шта је са кривоклејством?

Кривоклетство не познају албански обичаји, нити се заклинање уопште практикује пред редовним судовима. Заклинање је познато само у албанским обичајима, али кривоклетства и проклињања нема. Јер кривоклетство се по обичајима гони тајно (падне греда преко реке кривоклетнику да сломи ногу, буде отрован од жене, итд.). Кривоклетство има тајну санкцију у обичајима, док на суду – кривоклетство нема никакву санкцију.

Да ли је, у ствари, и могуће водити некакав „чисти“ судски постојање (мислим на могућности објективног сведочења), прво, због такве родбинске повезаности и, друго, због стирхаха чланова мањих породица да сведоче на ширењу јачих породица?

Ту се сведоци поделе на две стране: једни сведоче за тужиоца, други сведоче за туженога. А уопште, они избегавају да сведоче за једног или за другог. Врло је тешко говорити о „чистом“ судском поступку. Могуће је само притегнути господара куће, у кривичном поступку због убиства и крвних освета, а у грађанском поступку, могуће је придати већу важност сведочењу жена него што то судови раде. Они сведочењима жена у грађанском поступку не придају готово никакав значај. Постоји страх од сведочења, постоји фисовска подељеност, па једни сведоче за своје братственике, други за своје, и ту треба познавати обичаје.

Шта је још важно за једног адвоката који учествује у случају крвне освете?

За једног адвоката који ради на Космету важно је познавање албанских правних обичаја. Ја их нисам учио из радозналости, ја сам их учио и због тога што такве обичаје нисам срео ни у римском праву, ни у српској средњовековној држави, ни кроз правне студије, него сам их срео код њих. И то родовско право, то право које регулише сузбијање крвне освете, требало је посебно сагледавати. Стога сматрам да би један семестар студија на приштинском Правном факултету требало поклонити обичајном праву Албанаца. Тако да га сваки свршени студент познаје, да не излазе необавештени људи да суде Албанцима. Морају се познавати ти њихови обичаји. Кад се обичаји познају, они се разумеју, а кад се разумеју обичаји, разумеју се Албанци, успоставља се комуникација са њима... Сматрам да би обавезно требало на Правном факултету у Приштини један семестар, можда уз римско право, поклонити овим обичајима. Мислим да је цело римско право у пракси преточено у албанским обичајима. И ако имамо римско право у теорији непотпуно изграђено, ми га имамо у албанској пракси сачувано. А то право не познају ни професори универзитета. То треба савладати. Кад се оно савлада, лакше га је сузбијати, лакше је комуницирати, лакше је доскочити... Неће тада Албанац из Јуника бити мудрији од професора универзитета.

Ако се на судску статистику не можемо ослонити (прво због тога што она бележи само „чисте“ случајеве крвне освете и, друго, због тога што је огроман број правих мошва остигао неоткривен), да ли је могуће утврдити прави обим и динамику овог феномена?

Званична судска статистика води се тако да се бележи само крв за крв, у складу са правно-позитивним одређењем крвне освете. Зашто долази до прве крвне заваде, то правна статистика мало познаје. Разговарајући са тужиоцима Албанцима, са судијама Албанцима, уочавајући непосредно у својој пракси разлоге прве крвне

заваде – дошао сам до закључка да ствар треба продубити, па крвну освету тражити у сексуалном деликту, у блуди. То се вешто прикрива – тај први мотив и повод. Зато што ни судије ни наука нису то открили. А још од *Библије*, од *Старог завета* знамо да је то смртни грех. Црква је у своје кануне уносила то као смртни грех. Обим овог феномена сада је смањен из више разлога. Прво, због тога што је жена добила извесну слободу, друго, што се слободније друже парови – зближавају се. Треће, мањи је откуп жена, мања је купопродаја жена. Четврто, све више је жена и људи у радном односу, склоњен је зар, нема фереце. Жена се још посматра као њива која рађа, али је то у једном прелазном стадијуму кад се гледа и економски моменат. Крвна освета је била нарочито бурна у периоду 1955–1977. године, зато што није било политичког притиска на њих, па је дошло до еуфорије национализма и разбуктавања тих старих обичаја. Јер, у току десетогодишње бесе наталожили су се разлози за крвну освету. Пето, сигурни су путеви, нема више оних проводација на путевима. Дорзони ретко убијају да освете онога за кога јемче. Свако кривично дело против живота и тела не мора да изазива крвну освету, јер лакша кривична дела обично се санирају пред већима стараци – плећнијама. Плећније су у почетку разматрале само најтежа дела крвне освете.

Можемо ли закључити да је страх од подметнутог наследника основа крвне освете?

Читаво средњовековно право немањичке државе, па и пре тога, римско право, упућено је на то да сузбије крвну освету. Тај сукоб између сексуалне слободе и подметања наследника још увек помало траје и у цивилизованом свету. Њему је посвећен знатан део права, иако не директно него индиректно кроз разна ограничења, полуслободе, и сл. Јер образ је у ствари глава, он се „не коси као ливада, већ се за њега гине“. То је чување жена, да не би био подметнут наследник, јер подметнути наследник ће по упутству мајке убити легитимног оца. А он не воли да га пре времена убију подметнути наследници. Зато он пре тога води рачуна да му се не подметне наследник који би га убио. Није реч о томе да он хоће да убија зато што му се убија. Питање је зашто он убија. Он мора убијати да не би био убијен. Убиће га подметнути наследник да би дограбио имовину која не припада њему. Научиће га мајка која воли другога да убије легитимног оца-како би се спарила са његовим природним оцем илегално и како би овај њен син из ванбрачног односа добио имовину. Ту је чвор.

Са ким жене најчешће стицају у недозвољене односе?

То је тешко истражити. Као девојка, жена често ступа у недозвољене односе са својим рођацима из истог фиса, са којима

има најчешће контакте. Неки доктор је мени причао да је много ујака доводило своје сестричине ради абортуса. Та фисовска затвореност њима не омогућава контакте са иноплеменцима. Ту је врло значајно женско друштво. У кући, на пример, женско друштво приређује невестама опроштајне вечери са љубавницима, ноћ уочи свадбе. Сутра је свадба, вечерас опроштајно вече с љубавником приређује женско друштво. Зато што се она не удаје по сопственом избору, него њу продају. Жене, разне рођаке, то женско друштво, све намештају. Оне комуницирају слободно са својом браћом, браћом од стричева, браћом од ујака, доводе им неку своју сродницу, она остаје гравидна са њим, итд.

То су наводи које је веома тешико емпиријски проверити?

Ја сам имао известиоце, много њих, не зато што сам био вешт, него због тога што су ти известиоци били од мене зависни. Био сам адвокат и са њима сам разговарао о њиховим стварима и обичајима, па су ми они све то саопштавали. Имао сам привилегију да ми то саопште. Такву привилегију није имао ни Пуповци, ни Краснићи (професори универзитета, писали о крвној освети). Они нису имали ту привилегију. Контактирао сам са судијама, пратио пресуде, па са обичајним судијама, па са женама. Гледао сам да то савладам.

Судски предмети су лажни па је лажна и судска статистика, не зато што је хтела да буде лажна, него зато што не познаје обичаје. Непотпуно је писање Јелића о крвној освети јер је површно, непотпуно је и Пуповцијево, зато што су они то сматрали као нешто арбанашко, као нешто посебно. Нема ту законика, то је жеља да се прикаже како је међу Албанцима постојало законодавство какво је постојало у средњовековној српској држави, у *Законику* цара Стефана Душана.

Ви доводиће у сумњу и Канон Леке Дукађинија?

Постојао је Канун Скендербега, постојао је и Канун легес дукађинит – то није Лека Дукађини (Закон Леке Дукађинија), то су *legēs dukagjinit* – закони дукађина (*legēs* – закони), па је оно *legēs* прешло у Канон Леке Дукађинија, он вреди за Метохију и за Северну Албанију. Ту постоји Канун Скендербега, па постоји Канун попа Јулија. Писано је много канона арбанашких. Свак је хтео да донесе свој канун. Фратар Ђечовић покушао је да то кодификује, што се не може кодификовати, па је то доводио у везу са Тацитом санскритом, са овим, са оним, уместо да узме *Пейтокњиже* Мојсијево па да тамо нађе о утицању цркве на доношење тих кануна. Ја сам о томе нешто писао („Извори обичајног права Албанаца“) у *Браничу*.

Да ли сте нешто закључили о менталитету Албанаца?

Њихови обичаји су врло живи. И код Црногораца су се обичаји споро мењали, а код Албанаца се мењају још спорије. Дорзон се код њих сачувао, та извршна власт која своју обавезу извршава непосредно, по цену живота, и јача је од судске власти. Менталитет Албанаца је са једне стране наиван, са друге стране затворен. Имају ксенофобан елемент – боје се странаца да му не поремете односе. Ксенофобни су и због својине, културе, привреде и, нарочито, због жена; да му неко не преотме жену, да му жену не залуди, да она не побегне, да се не растури породица.

У једном свом тексту наводиште углавном два разлога због којих држава није била није успела у разбијању „окамењености“ њравних обичаја Албанаца:

а) „...Било је обзира, као да би се одрицањем од својих обичаја Албанци лишили неког националног својства или самобићности...“

б) „...А било је и незнања јер се елементи сакралности није уочавао...“

Објаснићу вам то:

а) Ти стари обичаји су припадали свим народима. Припадали су и Русима и Немцима, и Србима, целом Средоземљу су познати. Али су Албанци код нас то најдуже сачували и то није никакво њихово национално својство, али је то тако погрешно постављено као њихово национално својство и њихова самобитност. То су обичаји који су стицани у историјским приликама, чували су их све до данашњих дана, не само за себе, него и за историју, и ми то морамо проучити, утолико пре што нам пружа историјску грађу да видимо какви смо и сами били пре коју стотину година. Тако да то није нека албанска национална особина. Албанци су трпели доста влашких, српских утицаја. Велик је и утицај јеврејске религије, *Петокњижја* на те њихове обичаје. Није то никаква њихова самобитност.

б) Елемент сакралности није уочаван – гарантовање главом да нешто неће бити урађено и да ће нешто бити трпљено, поштовано, итд. Тај елемент сакралности, елемент посвећености (посвећеност значи гарантовати својом главом за нешто) тај се елемент није уочавао, а он је долазио од утицаја цркве на обичаје, на стварање обичаја. Па се они сачувају онда до наших дана. Мислим да у том правцу треба да теку наша размишљања.

Интервенције државних органа, очигледно неадекватне и без успеха, сводиле су се на лутања у честим променама кривичног шрејмана крвне освете и на покушаје улишњања у обичајне меха-

низме сџвараетем ѓолубичајних и ѓолузваничних мировних већа. Где је била грешка – у идејама или у ѓрактиичној реализацији ових замисли?

Државни органи и законодавац, као и наука, нису познавали римско право. Наша савремена наука, наши светски универзитети не познају римско право у пракси. Они га познају интерполирано, додавано. Они га познају онако како је исфалсификовано у законодавству. Чак ни Јустинијанова кодификација није верна. Ми немамо податке из I, II, III, IV века, који су сигурни. Ми немамо писане трагове тих старих обичаја, него је то канунско право сачувано код Албанаца.

Кад сам ја дошао у адвокатску канцеларију и кад су ми Албанци причали о својим уговорима, својим заплетима правним, ја то нисам разумевао. Читам римско право – није то; читам историју права – није ни то. Почнем редом да анализирам једно по једно. Неки ми кажу: Напиши „Канон Леке Дукађина“. Записуј једно по једно, па шта испадне. Шта народ каже – какав је обичај – то је. Па ако се може теоријски уобличити – може; а ако не може – то је што је. Ни арбанашки, ни југословенски, ни српски законодавац није познавао суштину тих обичаја. Али не можемо ни законодавца кривити. Грешка је била у незнању. Из незнања су произлазиле погрешне идеје, а из погрешних идеја је и пракса морала бити погрешна. Само из незнања.

Па ѓријархална ѓородица се – како у литератѓури, ѓако и у раговима који ѓреѓендују на научности и сѓручносѓ – ѓреѓира као уређена, хармонична заједница, са јасно ѓодељеним улогама. Оѓкуд ѓолико блуди и родоскврнућа у албанским ѓородицама?

Па видите, блуди у албанској породици нема више но што је има код других народа. Али има нешто друго. То онемогућавање додир међу половима, та велика сексуална затвореност... И онда нагон тражи свој израз, тражи пробој, и налази га у родоскврнућу у породици. Тога би било мање да је породица отворенија. Није ту у питању блуд као последица нагона либида. Ја ту не бих ишао Фројдовом линијом. Ја бих ишао правно – социолошком линијом. А ту имамо затвореност породица, купопродају жена... Он је мора платити, мора је чекати, не може да је види... То га тера и у хомосексуализам (кажу, да га има много у околини Ђаковице). То га, на другој страни, гура у родоскврнуће, у сексуални додир са оним женским особама које су му доступне. Блуд као повод за убиство само је изговор за страх од подметања наследника. Дакле, није блуд последња инстанца, већ могућност подметања наследника.

Шта је, у ствари, окосница митологије Албанаца: мит крви и земље, мит жене или мит материјално?

Они су у ствари врло практичан народ. Ја мислим да су код њих важни и земља и породица и материјално. Али жена је највеће материјално богатство које се не може отуђити. Извршење освете над женама, то је последња инстанца. Због тога што је та жена везана и родом и домом. Ко би покушао да на име неког дуга изврши отимање жене – одмах би био намирен, дуг би се плаћао, не би му се дозволило ни узимање женских ствари. Према томе, жена је ту, ја мислим, централна ствар. Зато што је плаћена и зато што је под двоструком заштитом. И рода и дома. И зато што захваљујући њој може бити подметнут наследник, и зато што се може остати без земље, без имовине, без главе.

Можемо ли рећи да се процес акултурације код Албанаца врло брзо одвија?

Постоји ксенофобија, изражена најчешће због жена. Требало би поставити питање: како Албанце извући из тих обичаја у савремену културу. Ја мислим да пре свега апарат власти тамо мора бити најмање корумпиран, да власт тамо мора бити најинтелигентнија. Тамо морају бити највреднији људи, они који неће само да се обогате на Косову, да поједу... Јер Албанци прво питају „једе ли тај?“, „каква му је жена“... па га чекају кад изгуби власт. Свашта умеју да направе са онима који хоће да их изиграју; изиграју они њега. Питање је како Албанце приволети овој култури? Мислим да је ту најважније упознавање њихових обичаја и спајање извршне власти са влашћу која доноси одлуке, тако да та власт буде ефикасна. Кад имате ефикасну власт, не само у односу држава – појединац, по вертикали, него кад имате ефикасну власт и по хоризонтали, да међу њима те односе разрешавате уз разумевање њихових обичаја и њихових начина изигравања државних прописа – онда би се они култивисали, као војници би ишли уз ову власт. Јер они ипак траже заштиту. Још увек су народ који тражи заштиту. И поштују заштиту.

Ви кажете да је „носећи стуб бесе – њен чувар“. Зар то истовремено није и Ахилова петина практиковања крвне освете у савременим условима? Мислим на реалну могућност да ће бити све мање људи који ће се одлучивати да залажу своју главу као гаранцију.

Беса је носећи стуб и чувар бесе је носећи стуб бесе. Ту је спојена конститутивна власт у једном уговору са извршном влашћу и казном. Ту је и санкција и извршење, то је та спрега која је постојала и у римском праву, и у старом српском праву су је држали. То је стара вера, тврда вера, која је постојала и код

Срба, и то је оно: „Сви јемчише један за другога, богат за богатог, сиромашан за сиромашног“... Вера обуздава крвну освету, али ефикасност државне власти смањила би дорзонију. Ви дорзоне имате и на пијаци, дорзона имате и у адвокатској канцеларији – кад вам један броји паре а други је узет као сведок да су вам паре дате. Ви имате свуда ту спонсију, стару римску спонсију. Када би постојала строгост извршења у односу на судску одлуку, када би она била чвршћа, ефикаснија, онда би дорзонија опадала. Дорзон није никада сигуран да му глава не виси о концу ако прекрши бесу.

Да ли су Албанци покушавали да и другима намећу своја „правила игре“ у ређулисању сиорова?

Питање правила игре код Албанаца је овакав: понашам се према правилу које ми више одговара. Ако ми више одговара обичајно право – понашам се према обичају, ако ми више одговара државни закон – понашам се према државном закону. Кад изврши крвну освету јавно, онда бежи у милицију да не би био убијен и понаша се према државном праву. Кад треба да наплати саобраћајну незгоду, онда прети крвном осветом да би је наплатио по обичајном праву. Према томе, ту су врло практични.

Из искуства ми је познатио много случајева, најчешће саобраћајки, где су се од Срба изражила, мимо судског поступка, материјална „обештећења“ свих облика (злато, новац, поклони), чак се и постављао услов да се зајосли неко из породице поврћеног Албаница, итд. Познатио ми је и то да су то били врло исцрпљујући такозвани „умири крви“.

Да, код саобраћајних несрећа, траже они и запослење, траже и материјалне накнаде, траже и да признаш кривицу и кад ниси крив, да би добили и од социјалног и од осигуравајућег завода... У свему томе треба познавати албанске обичаје. Без албанских обичаја нема познавања албанског менталитета.

Колико су жене информисане о догађајима у кући и ван ње?

Жене нису информисане о томе како се спрема вероломство, кршење бесе. О догађајима у кући су информисане, имају оне своје женско друштво и обично знају кретање мушких особа, али мало знају шта се дешава ван куће – оно што чују једна од друге. Међутим, од њих се скрива вероломство. Обавештајне службе су покушавале да преко жена дођу до извесних обавештења о кретању мушкараца у кући и ван куће и често су биле насамарене. Обавештајцима су подметане жене ради сексуалних односа, па су им оне сервирале информације онако како су хтели господари куће. Тако да се, колико ја знам, не би могло рећи да су жене поуздани информатори.

Како се Албанке понашају у случајевима убиства у кући (колико знају детаље, да ли знају, да ли су адресивне) и да ли оне могу да утичу на мушкарце у кући?

Убиства у породици обично се скривају. Кад се деси убиство, оно се покушава представити као самоубиство. А ако ипак то не успе, онда се приликом деобе породици убијеног даје нешто већи део, тако да се то компензује, та погибија неког из куће. У кући се убија само у случају кршења бесе. И да не би цела кућа била убијена, убије се неко у кући. Баш је било у Ругови тих погибија у кући, а говорило се да је убијано због родоскврнућа, и касније представљано то као самоубиство.

Кад Албанац убије због жене, да ли он ишине најлажу своју срамоту, повређену сујету, или је људи због „бачених пара“ које је за њу дао?

Нису у питању паре. Покојни Ибрахим Хоџа, обичајни судија, причао ми је, а и други су ми причали, да је чак кад се споразумеју блудник затечен на делу и муж жене која је преступила и кад оду на плаћенију, која их може помирити тако што ће одредити извесну своту овоме да плати мужу за куповину друге жене – муж мора отпустити своју жену преступницу. Не може он и зарадити паре и задржати жену. Јер, ако је он оптужује за прељубу – мора је отпустити. У том случају, он не тражи ништа од жениних родитеља, он само задржава ствари које је она донела са собом, онај чеџ, који је он у ствари платио унапред. Жена која се враћа у род брзо се удаје. Јер, ако се преступник и муж измире, муж оставља жени могућност да се она уда, пошто ју је споразумно отпустио и купиће себи другу жену. А ова жена се сада за другог сада удаје без пара, зато што је направила блуд. И тај трећи добија жену дабе. Он је сада јунак који ће чувати жену боље него претходни муж. Није ту њима много до сексуалног престапа, колико до оног што следи: подметање наследника.

Шта бива када се деси вероломство у кући? И ли вероватно постоји повређена сујета али ипак нема убиства?

Ако се деси вероломство у кући, ако свекар преступи са снајом, онда се то крије. Било је случајева да се сам свекар обеси, јер се преступ његов са снахом сматра за тешку срамоту. Ако жена чији је муж недавно умро преступи са свекром – то се објашњава као да је муж васкрсао и да је она са вампиром зачала. Свекар се прикрива, узима дете и каже да је вампирово, па ће они да пуцају у њега како би, као, убили вампира. То су легенде... Али те ствари

се добро крију. Ако снаха преступи са девером – он је може узети, и то је левират. Ако сестра преступи са братом – то не знам. Имао сам случај да је стриц преступио са братаницом. Кад се она удала, казала је мужу са ким је преступила, па је његови вратили у род. Отац је ухватио на делу свог брата и убио га пушком усред њиве. Кад одиву враћају у род, понесу и сломљену чашу и ставе је њеном оцу на сто: „Ево, враћамо ти шупљу чашу.“ Он је дужан да им да девојку која није обешчашћена. Јер ту одиву која је преступила у свом роду, они не би више смели слати у род јер би она и даље преступала са истим мушкарцем. Тако би се могао подметнути наследник и оставити пријатељи без имовине. Видите како све то иде. Све је скопчано са материјалним.

Више је нешто очигледан значај новца у крвној освети. Оно што је инстинктивно кумства и побратимства значај за гаранцију поштовања крвног умира код Црногораца, што код Албанаца значи новац или нека материјална надокнада (земља, кућа, итд).

Новац је још у средњем веку одређен као накнада за крвну освету. Постојала су правила мирења: за једну људску крв – 48 лира; за пола крви – 24 лире, итд. Плаћало се у злату, новац је био редак, сада се то плаћа у девизама. Кад дође до умира, обично се не открива прави разлог (жена) него се плаћа надокнада у новцу. Често се код рођака и помеђаша не тражи кућа (кућа се не може дати као надокнада), него се тражи земља, ливада или нека њива; код рањавања се гледа да се дође до неког трајнијег материјалног добра. Друга роба није предмет нагодбе при умиру крви. Догађа се, кад је стока слаба па се не може продати, да је при враћању с пијаци подмећу под аутобусе, камионе, кола, да их згазе, како би наплатили штету. Кумства и побратимства су код Црногораца. Код Албанаца важи правило: ПЛАТИ, ПА СЕ НЕ БОЈ. Постоји дорзан, а ја код Албанаца нисам запазио побратимство нити кумство приликом умира крви. Запазио сам да дају девојке које су биле у недозвољеним односима са момком, дају их без пара, уз неки мали мираз, момку који је претрпео рањавање и пријатеље се.

Да ли осим КЛД постоје још неки писани документи албанског обичајног права? Да ли је неко сакупио особености обичајног права Албанаца на Космету?

Ја нисам наишао на неки писани документ албанског обичајног права. Чак ни КЛД није писани документ већ прављен као накнадна конструкција. Што се тиче обичајног права Албанаца, ја мислим да су ти обичаји најизразитији баш на Космету, зато што

су Албанци, преселивши се из Северне Албаније, ту наишли на српско обичајно правосуђе које је имало јак утицај. Албанци из Албаније долазили су у Јуник да им се суди. Значи, обичајно право је развијеније у Метохији него у Албанији.

Ко су плећнари на Косметију?

О томе сам писао. Плећнар може бити свако кога одаберу странке. Бирају се посебно за сваки случај.

Ко је на Косметију уљеган човек: боџаџи, паметџан, са мноџо синова...? На који начин долази до уклапања нових школованих људи у овеџијали вредносни сисџем?

Па видите како... Образован човек тежи да се наметне средини, покаже колико је паметан, школован, да заслужије добру девојку, добар положај, да има функцију, да може учинити, помоћи, интервенисати код државе. Имати мноџо синова значи бити јак, моћан. И сам број мушких глава у кући игра своју улогу. То је дружина коју има господар куће који је и њен оружани командант. Сви ти мушкарци имају оружје, они могу и напасти и одбранити се, могу привређивати, трговати, шпекулисати, ићи у иностранство, доносити девизе, радити. То је једна мала држава.

Неких ауторитета у селу, оних који би се нешто издвајали, нема. Ауторитет себи стварају ти миротворци који иду да мире сеоске заваде, да пресуђују међе, пресуђују крви, свађе. Ту се они траже да пресуде, да помире.

Богатство има цену. Бегови су били утицајни због тога што су имали богатство којим су гарантовали свој ауторитет. Школоровани људи гледају да се извуку из тог вредносног система, али тешко то успевају одједном. Још увек су једном ногом у државном праву, а другом се ослањају на обичаје, зато што не смеју да иступе из народа, нити сасвим да закоче у државни механизам.

Да ли се беса џлаћа?

Беса се не плаћа, то је бесплатна услуга, ја тражим бесу за вас, сутра ћете ви за мене, то је бесплатно.

Како џо изгледа у случају сродника?

Њима суди братственичка скупштина. Нема ту шта да се интервенише. Међу њима је унутрашња работа (преступ са снахама) и то они сами решавају. Они се међу собом неће убијати, тешко да ће брат убити брата. То људи препусте њима, да сами решавају...

Да ли они који чигу по бесу знају све појединости случаја?

Не, то је строго формална процедура. Ту се само тражи беса, не расправљају се појединости случаја. „Хоћеш ли га пустити да оде до адвоката?“, „Пуштам га толико и толико (од зоре до зоре, толико дана, толико сати). Нек је слободан.“